

**EDEBÎ BİR TÜR OLARAK KLÂSİK EDEBİYATIMIZDA
SEFÂRETNÂMELER**

Sefaretnames In Our Classical Literature As An Literary Genre

Dr. Esin ŞAHİN*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu, ilişkiler kurduğu İran, Rusya, Avusturya, Lehistan, Fransa, İngiltere, İtalya, Fas, Özbekistan, Hindistan, İspanya, Prusya ve İsveç gibi ülkelere toplam kırka yakın elçi göndermiştir. Osmanlı İmparatorluğu için, dış ülkelerde görev yapan bu sefirlerin (elçilerin) veya yardımcılarının o ülkede yaşadıkları olayları, diplomatik görüşmeleri, o ülkenin özelliklerini padişah veya sadrazama bildirmek amacıyla yazdıkları yazılara sefâretnâmeler denir. Kültürlü, zeki ve anlayışlı kimseler olan sefâretnâme yazarlarının eserlerinde vermiş oldukları bilgilere ve yabancı ülkelerde devlete kazandırdıkları siyasî itibara bakılacak olursa, bu eserlerin siyasî tarihimiz için ne derece büyük bir öneme sahip oldukları daha iyi anlaşılır. Bu makalede sefâretnâmeler farklı yönleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sefâretnâme, Sefirler, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

Ottoman Empire has sent approximately forty envoys to Iran, Russia, Austria, Lehistan, France, England, Italy, Morocco, Uzbekistan, India, Spain, Prussia and Sweden Which it had relationships with. Sefâretnâmes are the documents written by those envoys or vice-envoys who lived abroad on the events they lived, diplomatic meetings, characteristics of those countries to tell the sultan or grand vizier in the name of Ottoman Empire. Considering the information given and political credit gained in foreign countries in the works of sefâretnâme writers who were both cultured and intelligent, it is easily understood that those works are of great importance for our political history. Sefâretnâmes are handled with their various aspects in this article.

Keywords: Sefâretnâme, Envoys, Ottoman Empire

* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aslı “sifâret”¹ ve birleşik bir isim olan sefâretnâme kelimesinin yapısına ve terminolojisine bakacak olursak, sözlük karşılığı “elçilik ya da “elçilik binası (sefârethâne)”² olan “sefâret” ile, yine sözlük karşılığı “mektup” olan “nâme” kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğunu görürüz.

Kelimeler, sefâret-nâme şeklinde bir araya geldiğinde, sefirlerin (elçilerin) veya maiyetlerinde bulunanlardan birinin sefâret sırasında dolaştıkları yerleri, yaptıkları yolculukları, görev aldıkları ülkelerin özelliklerini, yaptıkları diplomatik görüşmeleri vd. konuları padişah veya sadrazama, yani “yüce kata”³ bildirmek amacıyla yazdıkları eserler anlamını yüklenir.

Başlığımızla yakından ilgili olan bir diğer kelime ise “sefir”dir. “Sefir-i kebîr” gibi terkipleri de mevcut olan bu müzekker ve Arapça kökenli kelimenin dilimizdeki karşılığı ise “elçi”dir. Müennesi olan “sefire” de “bayan elçi, elçinin karısı”⁴ anlamına gelir.

Bu kelimelerle yakından ilişkili olan “sefârethâne” ise “elçinin ve yanında çalışanların bulunduğu bina; elçilik”⁵ demektir. Günümüzde halen Beyoğlu ve Boğaziçi gibi semtlerimizde varlığını sürdüren elçilikler gibi.

Osmanlıların yabancı ülkelere elçi(sefir)ler göndermeleri İmparatorluğun kuruluş devrinden itibaren başlamış olmakla beraber, Osmanlı, yenilikçi bir hükümdar oluşuyla tanınan III. Selim devrine (1789- 1807) gelinceye kadar yabancı ülkelere devamlı elçilikler kurmamıştır. Yabancı ülkelere sefirler göndermek XVIII. asır sonlarına kadar daima lüzum görüldükçe yapılmıştır.⁶ III. Selim devrinden II. Mahmut devrine kadar süregelen daimî elçilikler tesis etmek adeti, II.

Mahmut zamanında memleketin içinde bulunduğu birtakım sıkıntılar sebebiyle sürdürülememiş ve devlet, zaman zaman, gerekli görüldükçe gönderilen “Büyük elçi, Fevkalâde Büyük Elçi, Orta Elçi veya Maslahatgüzar” adları ve sıfatlarıyla anılan kimselerce temsil ettirilmiştir⁷. Sefir seçiminde şahsiyete son derece önem verilmekle birlikte, bunların yabancı dil bilen ve hiç olmazsa Hıristiyan

¹ DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 1113, Aydın Kitabevi, Ankara, 1990.

² Türkçe Sözlük, c.II, s. 1273, TDK Yayınları, Ankara, 1988.

³ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c.7, s.483, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

⁴ Türkçe Sözlük, c.II, s. 1274, TDK Yayınları, Ankara, 1988.

⁵ Meydan Larousse, c. 11, s. 120, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1973.

⁶ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c. 7, s. 483- 484, Dergah Yayınları, İstanbul, 1973.

⁷ UNAT, Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, Tarih Kurumu Yayınları, s. 20- 21, Ankara, 1968.

kültürünü ve gönderildikleri bu ülkelerin teşrifat usullerini tanıyan kimseler olmasına bilhassa dikkat edilmiştir. Özellikle XVIII. yüzyıldan sonra bazı elçilerin reisülküttâplık yapmış yahut bu işe namzet ve ehliyetli kimseler arasından seçilmesine özen gösterilmesi de yine dikkate değer bir husustur.

Osmanlı devletinin ilk devirlerde yabancı ülkelere göndermiş olduğu sefirlerin sınıflara ayrılıp ayrılmadığıyla ilgili geniş malumata sahip olmamakla birlikte, XVI. asırdan itibaren sefirlerin gerek yapmakla mükellef oldukları hizmetin büyüklüğüne göre ve gerekse gönderildikleri devletin ehemmiyetine göre “Büyük elçi” yahut “Orta elçi” gibi isimlerle adlandırıldıklarını biliyoruz. Hatta sadece mektup göndermek vazifesiyle yollananlarına “Nâmeres”⁸ denildiği de yine kayıtlarda rastlanılan bilgiler arasındadır.

Elçiler, huduttan içeri girdikten sonra maiyetleriyle birlikte artık o devletin misafiri sayılmakta ve her türlü ikamet ve masrafları da o devletçe karşılanmaktadır. Osmanlı, hemen hemen devletin adeti sayılmayan bu geleneği III. Selim’e değin uygulamış, Osmanlı topraklarına girmelerinden dönüşlerine kadar işleriyle alakalı her türlü masraflarını karşılamış ve bunu büyüklük ve misafirperverliğin bir gereği olarak algılamıştır.

Elçiler yabancı ülkelere ne maksatla giderlerse gitsinler, gittikleri memleketin hükümdarına ve o memleketin ileri gelenlerine hediyeler götürmeleri adetten görülmüştür. Hediyeleşme mevzuunda hazinenin hiçbir fedakarlıktan çekinmediğini, daima Türk’ün servetini ve cömertliğini hissettirecek bir eli açıklıkla nadirattan hediyeler seçip yolladığını da vakanüvis tarihlerimizde görmekteyiz. Hatta Topkapı Sarayı Hazine Dairesi’nden bir bölümüne “Elçi Hazinesi” adı verilmiş ve elçilerin diğer ülkelere götürdükleri ve yine bu ülkelere getirdikleri eşyaları burada muhafaza ettirilmiştir. Bu eşyalar asıl hazine eşyalarıyla karıştırılmayarak muhafaza edildiğinden müstakil bir binanın yapılması da zaruri olmuştur.⁹

1791’e kadar, yani daimî elçilikler kuruluncaya kadar, sınıfı ne olursa olsun elçilerin kalabalık bir maiyetle vazifeye gittiklerini, bilhassa büyük elçilerin bir beylerbeyinin *paşa kapısı* halkını tam kadrosuyla beraberinde götürdükleri bilinmektedir.

⁸ “Nâme” eski Türkçe’de “mektup” anlamına gelir. “-res” eki ise tıpkı “nâme” kelimesi gibi Farsça olup, eklendiği kelimeye “ulaştırıcı, eriştiren” anlamları katar. Buradan hareketle “mektup eriştiren, mektup ulaştırıcı” anlamlarına gelen “nâme-res” adının sadece mektup göndermek vazifesiyle başka ülkelere yollanan elçilerimize verilmesi uygun görülmüştür.

⁹ Bk. UNAT, Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, Tarih Kurumu Yayınları, s. 24- 25, Ankara, 1968.

Elçilerin maiyetlerinde toplam kaç kişi götürdükleriyle ilgili kesin rakamlara ulaşamamakla birlikte bunun şahsa göre değiştiği ve bu sayının bazen binlere ulaştığı anlaşılmaktadır.

Sefir olarak gönderilecek şahısların yola çıkmadan önce sadrazam ve şeyhülislamla birlikte Padişahın huzuruna çıktığını, götürecekleri mektubun kendilerine burada teslim edildiğini ve gerekli talimatların verildiğini de yine resmi kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Divan edebiyatının çoğunlukla nesir şeklinde kaleme alınan önemli türlerinden biri olan sefâretnâmelerin ilk örneklerine, genellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemde rastlanmış, aralarında oldukça fazla ilgi uyandırmış ve manzum örnekleri de bulunan bu eserlerin sayıları özellikle XVIII. yüzyılda yani Osmanlı'nın yavaş yavaş Batı'ya yönelişinin arttığı dönemlerde daha da çoğalmıştır.

İmparatorluk, askerî, iktisadî ve siyasî sahada ilişkiler kurduğu İran, Rusya, Avusturya, Lehistan, Fransa, İngiltere, İtalya, Fas, Özbekistan, Hindistan, İspanya, Prusya ve İsveç gibi ülkelere toplam kırka yakın elçi göndermiştir.

Elçiler, gerek İslam gerekse Hıristiyan diğer ülkelere padişahın tahta çıkışını(cülûs) ya da şehzadelerin doğumunu(velâdet) bildirmek, savaş ve barışları ilan etmek, antlaşmalar yapmak, dostluk önerisi ve gösterisinde bulunmak gibi vesilelerle gönderilirler ve daha sonra görevleri bitince geri dönerler, durumu ise bir sefâretnâme yazarak padişaha arz ederlerdi.

Çoğunlukla resimlendirilmiş –ki bu resimlerin çoğu yurtdışındadır- ve Osmanlının diğer devletlere karşı tutum ve düşüncelerini yansıtan bu eserlerde, yapılan resmî veya resmî olmayan görüşmeler dışında, gidilecek ülkeye varıncaya kadar yapılan yolculukta başlarından geçenler, garip görülen, konaklanan yerler, ülkenin siyasî ve sosyal yapısı anlatılırdı. 1793'ten sonraki sefâretnâmelerde ise diğerlerinden farklı olarak Batı diplomasisine ilişkin bilgiler çoğunluktadır. Kendi siyasal eylemlerini devlet sırrı saydıklarından, genellikle yazıya dökmeyen bu sefirler, eserlerinde ancak teşrifat konularına yer verirler, eseri de zaman zaman ya bizzat yazar ya da maiyetindekilerden birine yazdırırlardı.

Eserlerin XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki devirlerde ilk örneklerine rastlanmasından hareketle, daha önceki tarihlerde bu alanda yazılmış hiçbir belge bulunmadığını söylemek doğru olmaz. Zira arşivlerimiz düzene girdikçe, bu sahada daha çok sayıda evrak ve yazının ortaya çıkması, milli

tarahimizin önemli bir yönü olan dış ilişkilerin daha çok aydınlığa kavuşması mümkündür.¹⁰

Sefâretnâmeler üzerinde çalışanlar, bu eserlerin, Osmanlı Devleti ile temas içinde bulunduğu devletler arasındaki siyasî, kültürel ve ekonomik bağların, mahiyet ve sınırlarını araştırmaya esas teşkil edecek en elverişli kaynaklar olduğunu ifade ederler. Çünkü bu eserler, Osmanlının Avrupa devletleri hakkında bir şeyler öğrenebileceği yegane kaynak konumundadır. Bu sebeple de sefâretnâmelerin yazımı ve içeriğine oldukça özen gösterilmiş, hatta çoğunda gereksiz detaylara girilmiştir. Günümüzde de bu eserlerden hareketle, Osmanlı sınırları içerisinde yaşamış insanların hayatları, münasebette buldukları ülkelerin sosyal ve iktisadî durumları, teşrifat usul ve kaideleri hakkında bilgi edinilebilmektedir.¹¹

Kültürlü, zeki ve anlayışlı kimseler olan sefâretnâme yazarlarının eserlerinde vermiş oldukları bilgilere ve yabancı ülkelerde devlete kazandırdıkları siyasî itibara bakılacak olursa, bu eserlerin siyasî tarihimiz için ne derece büyük bir öneme sahip oldukları daha iyi anlaşılır. Bu sebeple aynı zamanda birer tarihî vesika olma özelliği taşıyan sefâretnâmelerin bir kısmı sonradan tarihçiler ya da vakanüvisler tarafından kaynak olarak kullanılmış ve bazıları da yayımlanmıştır.¹²

Sefâretnâme yazarlarının çoğu, eserlerinde gitmiş-görmüş oldukları ülkelerin durumunu, görüşmelerini ve gezilerini bire bir anlatırlarken, bazıları da sadece gördüklerini dile getirmişlerdir. Buradan hareketle sayıca kırkın üzerinde olan sefâretnâmeleri, konuları bakımından yahut yazarlarının görev biçimine göre iki grupta incelemek mümkündür:

Birinci grup, Özel sefâretnâmeler olarak kabul edilir ki, sayıca fazla olmayıp daha çok sefirlerin (elçi) doğrudan doğruya şahsî görevlerini ilgilendiren, sefirlerin gerçek amaçları ile bu görevin nasıl yerine getirildiğini bildiren yani rapor, tahrir (önerge) mahiyetindeki sefâretnâmelerden oluşur. Ahmet Azmî Efendi'nin "Tahrir"i gibi.

İkinci grup ise, Genel sefâretnâmeler adıyla anılıp elçilerin gezip gördükleri yerlerin idarî, sosyal, askerî, kültürel ve teknik hayatları; maarif, sanayi ve medeniyet seviyeleri vs. hakkında bir takım önemli bilgiler veren

¹⁰ Bk. UNAT, Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.

¹¹ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c. 7, s. 484, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

¹² Meydan Larousse, c. 11, c. 120, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1973.

sefâretnâmelerden oluşur. Bu grupta ele alabileceğimiz eserlerin en önemlisi ise Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa (Paris) Sefâretnâmesi'dir.¹³

F. Reşit Unat, eserinde, aralarında umumî ve hususî birçok fark olmakla beraber sefâretnâme adı altında bugüne kadar kırk- kırk bire yakın eser toplanmış olduğunu söyler. Sefâret tekrîri olarak da anılan bu eserlerin yazılış tarihine göre sıralamaları şu şekildedir:

Viyana Sefâretnâmesi (1665, elçi Kara Mustafa Paşa, yazar Evliya Çelebi, bs. Raşid Tarihi, c.I.; Silahtar Tarihi, c.I.; Seyahatnâme, c.VII.), Mükaleme Takriri (1688- 1892, elçi Zülfikar Paşa, bs. Silahtar Tarihi, c.II.), Viyana Sefâretnâmesi (1719, elçi İbrahim Paşa, bs. Almanca Viyana, 1907; TOEM, s. 40. Bu seferde şair Nahifî de bulunmuştur), Fransa Sefâretnâmesi (1720- 1721, elçi Yirmisekiz Mehmed Çelebi), İran Sefâretnâmesi (1721, elçi Ahmed Dürrî Efendi, bs. Paris, 1810, 1820), Rusya Sefâretnâmesi (1722-1723, elçi Nişli Mehmed Ağa, bs. Tarih Vesikaları Der. Sayı, 10-12), İstilah-ı Nemçe (1730, elçi Mustafa Efendi), Lehistan Sefâretnâmesi (1730, elçi Mehmed Ef.), Takrir (1732- 1733, elçi Mehmed Said Ef., bs. TOEM c.II.), Rusya Sefâretnâmesi (1740- 1742, elçi Mehmed Emmi Paşa), Hindistan Sefâretnâmesi (1744- 1749, elçi Salim Ef.), İran Sefâretnâmesi (1746, elçi Mustafa Nazif Ef., bs. İzzî Tarihi, c.I., Devhatü'l- Vüzerâ, c.I., Tarih-i Gülşen-i Maarif, c.II.), İran Sefâretnâmesi (1747, büyükelçi Hacı Ahmet Paşa), Nemçe Sefâretnâmesi (1748, elçi Hattî Mustafa Ef., bs. İzzî Tarihi, c.V., Tarih-i Gülşen-i Maarif, c.II.), Lehistan Sefâretnâmesi (1755, elçi Ali Ağa, bs. TOEM, sayı 13), Rusya Sefâretnâmesi (1755, elçi Derviş Mehmed Ef.,bs. Fransızca, Journal Asiatique, Vâsıf Tarihi, c.I., Tarih-i Gülşen-i Maarif, c.II.), Viyana Sefâretnâmesi (1757- 1758, elçi Ahmet Resmî Ef., bs. İstanbul, 1887, Almanca Berlin, 1763, 1809, Vasfî Tarihi, c.I.), Lehistan Sefâretnâmesi (1757- 1758, elçi Mehmet Ağa, bs. Vasfî Tarihi, c.I., Tarih-i Gülşen-i Maarif, c.II.), Rusya Sefâretnâmesi (1757- 1758, elçi Şehdî Osman Ef., bs. Tarih Vesikaları Der. sayı, 1- 5.), Prusya Sefâretnâmesi (1753- 1764, elçi Ahmet Resmî Ef., bs. İstanbul, 1886, 1903, Almanca, Berlin, 1809), Sefâretnâme-i Necatî (1771- 1775, elçi Silahdar İbrahim Paşa, yazar Necatî Ef.), Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa (1775- 1776, elçi Abdülkerim Paşa, bs. İstanbul, 1898), Kaside-i Tannane (İran Sefâret takriri, 1776, elçi Sümbülzade Vehbî, manzum, bs. Divan-ı Vehbî, Bulak, 1837), Fas Sefâret Takriri (1785- 1786, elçi Seyyid İsmail Ef.), Buhara Sefâretnâmesi (1787-1791, elçi Alemdar Mehmet Paşa, bs. Cevdet Tarihi, c.XV.), İspanya Sefâretnâmesi (1787- 1788, elçi Vâsıf Ef., bs. Cevdet Tarihi, c.IV.), Fas Sefâret Takriri (1787, elçi Ahmet Azmî Ef.), Prusya Sefâretnâmesi (1790- 1792, elçi Ahmet Azmî Ef., bs. İstanbul, 1886), Nemçe Sefâretnâmesi (1791- 1792, elçi Ebubekir Râtip Ef.), Rusya

¹³ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c. 7, s. 484, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

Sefâretnâmesi (1793- 1794, elçi Mustafa Râsîh Paşa), Havâdisnâme-i İngiltere (1793- 1796, elçi Yusuf Agah Ef., bs. Cevdet Tarihi, c.VI., Muharrefat-ı Nâdire, s.384- 396), Journal du Voyage de Mahmud Raif Efendi en Englaterde ecrit par luy meme (1793- 1796), Fransa Sefâretnâmesi (1802, elçi Ahmedî Mehmed Said Galib Ef., bs. Edebiyat-ı Umumiye Mec., c.I.), Fransa Sefâretnâmesi (1808-1811, elçi Seyyid Abdürrahim Muhib Ef.), Fransa Sefâretnâmesi (1806, elçi Seyyid Mehmet Emin Vahit Ef., bs. İstanbul, 1866, 1887, Fransızca Paris, 1843), İran Sefâretnâmesi (1807, elçi Seyyid Mehmet Refî Ef., bs. İstanbul ts.), Musavver İran Sefâretnâmesi (1811, elçi Yasincizade Seyyid Abdülvahhab Ef., yazan Bozoklu Osman Şakir Ef.), Takrirler (Londra Sefâretnâmesi, 1832, elçi Mehmet Namık Paşa), Avrupa Risalesi (1838, Paris Sefâret başkatibi Seyyid Mustafa Samî Ef., bs. İstanbul, 1840, 1852), İtalya Sefâretnâmesi (1838, elçi Mehmet Sadık Rıfat Paşa, bs. İstanbul, 1858), Risale (Sefâretnâme 1845, elçi Abdürrezzak Bahir Ef.).¹⁴

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere, sefâretnâme türünde oldukça fazla eser verilmiştir, ancak bunların yanında Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris (Fransa) Sefâretnâmesi'nin ayrı ve önemli bir yeri vardır. Orta öğretim ders kitaplarına girerek, uzun yıllar öğrencilerin istifadesine de sunulan eserde yazar, III. Ahmet'in sefiri olarak 1720 yılında Paris'e gider. Yola çıktığı Ekim ayından itibaren gezip gördüğü her yeri ve her şeyi zarif ve latif üslubuyla dile getirmiştir. Opera, tiyatro, nebatat ve hayvanat bahçeleri, eski kışlalar ve hastaneler, imalathaneler ve atölyelerin, şehir ve yapıların mimarî özelliklerinin ince detaylarıyla anlatıldığı bu eserde daha çok Osmanlı'da hayranlık uyandıracak mekanlara ve olaylara değinilmiştir.

Yedi kez basılan bu eser önce bir belge olarak devrin padişahı III. Ahmet'e ve yine devrin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuş, fakat kendisine gösterilen büyük ilgiden dolayı farklı kişilerce de defalarca kopya edilmiştir.

Sefâretnâmeler h.k. daha geniş bilgi için F.R. Unat'ın "Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri" adlı eserine başvurulabilir.

¹⁴ PALA, İskender; Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü; Akçağ Yayınevi, Ankara, 1989, c. I-II, s. 429- 430.

KAYNAKLAR

- ARSLAN, Tekin, **Edebiyatımızda İsimler ve Terimler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995.
- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, c.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987.
- Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri**, Ötüken- Söğüt Yayınları, c.V, İstanbul, 1987.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları, c.XX, s. 10299, İstanbul, 1986.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1990.
- Meydan Larousse**, Meydan Yayınevi, c.XI, s.120, İstanbul, 1973.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, c.I-II, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989.
- PALA, İskender, **Divan Edebiyatı**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.
- Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi**, c.VI, s. 151, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Türk Ansiklopedisi**, c.XXVIII, s. 266, MEB Basımevi, Ankara, 1980.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, c.VII, s. 483, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.
- Türkçe Sözlük**, c.II, TDK Yayınları, Ankara, 1988.
- UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri**, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.